

Att använda personbaserade inspelningar i interaktivt lärande

Juridiska, etiska och tekniska avvägningar

Åsa Abelin
Ingrid Behrns
Mattias von Feilitzen
Katja Laakso

PEDAGOGISK UTVECKLING OCH INTERAKTIVT LÄRANDE (PIL)
GÖTEBORGS UNIVERSITET
PIL-RAPPORT 2013:02

GÖTEBORGS UNIVERSITET

GÖTEBORGS UNIVERSITET,
PEDAGOGISK UTVECKLING OCH INTERAKTIVT LÄRANDE (PIL).

PIL-RAPPORT 2013:02

Att använda personbaserade inspelningar i interaktivt lärande

Juridiska, etiska och tekniska avvägningar

Åsa Abelin

Ingrid Behrns

Mattias von Feilitzen

Katja Laakso

<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/3.0/>

PIL-rapport: 2013:02

Utgivningsdatum: 2013-04-24

Titel: Att använda personbaserade inspelningar i interaktivt lärande – juridiska, etiska och tekniska avvägningar

Författare: Åsa Abelin, Ingrid Behrns, Mattias von Feilitzen, Katja Laakso

Utgivare: Göteborgs universitet, Enheten för pedagogisk utveckling och interaktivt lärande (PIL), Västra hamngatan 25, Box 300, SE 405 30 Göteborg

<http://www.pil.gu.se/rapporter> + <http://hdl.handle.net/2077/32810>

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	8
Bakgrund	9
Logopedprogrammet som exempel	9
Syfte	10
Metod	10
Resultat	11
Juridiska aspekter	12
Offentlighetsprincipen och Offentlighets- och sekretesslagen	12
Handläggning av begäran om att få ta del av allmän handling	13
Dubbelanställning	13
Behandling av personuppgifter i enligt Personuppgiftslagen	14
Samtycke eller offentliggörande	14
Etiska reflektioner	16
Ett specialfall av etiken gäller samtyckesblanketter	16
Tekniska aspekter	17
Lagring, spridning och tillgänglighet	18
Lingvistiska aspekter på audioinspelningar som personuppgifter	21
Inventering	21
Intervjuer	23
Språklaboration, konkret tillämpning	23
Diskussion	24
Sammanfattning och slutsatser och identifierade behov	25
Juridiska ramar	25
Tekniska aspekter	25
Hålla isär roller	26
Undervisning i etiska och juridiska frågor	26
Undervisningsetisk kommitté	26
Utforma samtyckesblanketter	26
Slutord	26
Referenser	27
Tabeller	
Bilagor	

Sammanfattning

Ny teknik har gjort det möjligt att utveckla nya undervisningsformer. Men detta leder också till att vi ställs inför nya frågor och utmaningar. Projektet *Att använda personbaserade inspelningar i interaktivt lärande - juridiska, etiska och tekniska avvägningar* tar upp frågeställningar som rör skärningspunkten mellan pedagogik, teknik, juridik och etik. Projektet utgår från utbildning av logopedier, men området är aktuellt för all undervisning där digitala media används, i synnerhet inom vårutbildningar. Projektets syfte var att ge vägledning för god etik och bibehållen integritet vid användande av inspelat material i undervisningen. Frågeställningarna är: (1) Vad sätter gränserna tekniskt, etiskt och juridiskt vid användandet av personbaserade inspelningar i undervisningen? och (2) Hur kan vi utveckla användningen av audio- och videospelningar i interaktivt lärande?

Vi har undersökt frågeställningarna från olika personperspektiv: personen som spelas in, studenten och läraren. Projektets första steg var att göra en inventering av hur inspelningar hanteras på logopedutbildningarna i Sverige. Vi har skapat kontakter med jurist, filosof och experter på digital lagring och utrett möjligheter och begränsningar i användningen av inspelningar. Vidare har två personer som spelats in intervjuats om sina egna upplevelser av inspelningssituationen och sina tankar om den fortsatta användningen av inspelningen.

Inom projektet har vi kommit fram till att de juridiska förutsättningarna i första hand måste beaktas. Samtidigt blir de etiska frågorna i högsta grad brännande när det handlar om personer som kan ha svårt att föra sin egen talan på grund av kommunikationssvårigheter. Under projektets gång konstaterades att det krävs ökad medvetenhet hos såväl lärare som studenter om att juridiska aspekter går före och sätter begränsningar för de tekniska möjligheterna. Projektgruppen fick därför anledning att reflektera över den egna lärandeprocessen där fokus i projektet skiftat från tekniska till juridiska och etiska frågeställningar under projektidens gång.

Projektgruppens arbete har bestått i att identifiera de delar av det rådande regelverket (till exempel förordningar, föreskrifter, det som den enskilda myndigheten har bestämt ska gälla, rektors beslut, kursplaner) som är relevanta för de aktuella frågeställningarna. Vi har kompletterat arbetet med blanketter för skriftligt medgivande och råd för avväganden som måste göras vid den tekniska tillämpningen. Vi har i anslutning till projektet utvecklat självinstruerande laborationer på logopedprogrammet vid Göteborgs universitet.

Nyckelord: interaktivt lärande, juridik, etik, audioinspelning, videoinspelning, logopedi, högskolepedagogik

Inledning

Projektet genomfördes under perioden 2011-08-01 – 2012-12-31 och var ett samarbete mellan tre enheter: Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori vid humanistisk fakultet; Enheten för logopedi, Institutionen för neurovetenskap och fysiologi vid Sahlgrenska Akademin samt Institutionen för tillämpad informationsteknologi vid IT-fakulteten, Göteborgs universitet. Projektet finansierades av den universitetsgemensamma enheten för pedagogisk utveckling och interaktivt lärande (PIL-enheten) samt av Sahlgrenska Akademin vid Göteborgs universitet.

Projektet har genomförts av en arbetsgrupp bestående av fyra personer där Ingrid Behrns har varit projektledare. Projektgruppen sattes samman utifrån intresse och kompetenser inom pedagogiska frågor. Projektets resultat kommer ur en gemensam arbetsinsats där kunskaper om och erfarenheter från undervisning inom logopedi, fonetik och lingvistik samt interaktivt lärande varit utgångspunkter.

Expertkunskap har inhämtats från Göteborgs universitets jurist Kristina Ullgren som konsulterats vad gäller juridiska frågor och som varit särskilt delaktig i de delar av rapporten som tar upp juridiska förutsättningar. Vi har också diskuterat frågeställningarna med professor Christian Munthe, Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori, som bistått med värdefulla etiska perspektiv.

Författandet av rapporten har gjorts gemensamt av arbetsgruppen. Rapporten innehåller en beskrivning av projektets genomförande och resultat tillsammans med exempelblanketter för informerat samtycke. I rapporten redovisas en översikt över rådande lagstiftning och hur den ska tolkas i relation till projektets syfte. Rapporten ska dock inte ses som ett styrdokument utan är en dokumentation av det utvecklingsarbete som genomförts. Under arbetets gång har experter anlåtts för värdefull konsultation, men innehållet i rapporten ansvarar projektgruppen helt och hållet för.

Delar av resultaten har presenterats i samband med forskningsmöte i *Stuttering Research and Education Network*, inför lärargruppen på logopedprogrammet, på den högskolepedagogiska konferensen NU2012 i Göteborg samt vid PIL:s öppna projektkonferens. Göteborgs Universitets-TV har dokumenterat arbetet vid ett projektmöte och intervjuat projektgruppen. Filmerna återfinns bland PIL:s reportagefilmer:

<http://www.pil.gu.se/resurser/reportagefilmer/>

Bakgrund

Nya digitala verktyg har delvis ändrat förutsättningarna för undervisning och pedagogisk verksamhet och också möjliggjort nya sätt att tillhandahålla utbildning. På universitets- och högskolenivå kan vi se hur digitala verktyg såväl möjliggör olika former av distansutbildning som öppnar för *blended learning*, det vill säga en kombination av campus- och distansbaserad undervisning, där verktygen används för att såväl förmedla ett innehåll och kommunicera som för att samarbeta och examinera. I en värld där digitala verktyg spelar en allt större roll kan vi i utbildningsmiljöer tydligt se möjligheter till ökad flexibilitet på flera plan, till exempel vad gäller tid och plats för genomförande, tillgång till undervisningsmaterial, omformning av innehåll med mera (Collis & Moonen, 2001). Genom den övergripande digitaliseringen av samhället är det numera också mycket vanligt att studenter själva har tillgång till såväl bärbara datorer som läsplattor eller så kallade smartphones. De har därmed också andra möjligheter att till exempel ta del av material som distribueras via lärplattformar eller internet, kommunicera och samarbeta asynkront eller delta i utbildning på andra villkor än tidigare. Med dessa förändrade förutsättningar för att bedriva utbildning på högre nivå väcks nya tankar och idéer om att förändra upplägg för kurser eller moment inom kurser. Detta kan exempelvis handla om att använda video och audio i större utsträckning eller att förändra på vilket sätt ett material distribueras, till exempel att studenter får tillgång till ett material via en lärplattform för att på egen hand genomföra analysarbete och metodträning. Samtidigt medför också en flexibilitet i sättet att tillgängliggöra material en risk för att materialet sprids utanför de grupper som materialet är avsett för. Detta aktualiserar i sin tur frågor som berör upphovsrätt och andra juridiska spörsmål, men också frågor som rör ett etiskt förhållningssätt.

Logopedprogrammet som exempel

Logopeder arbetar med människor som har någon form av kommunikationsstörning. För att förstå det komplexa sammanhang som en kommunikationsstörning innebär, får den blivande logopeden under sin utbildning kunskap inom logopedi, lingvistik, medicin och psykologi. Den studerande lär sig hur tal och språk är uppbyggt, hur språkljud bildas, hur ljud sätts samman till ord och meningar och hur sedan perception och bearbetning sker. Stor vikt läggs vid förmågan att analysera kommunikation och att använda tekniska analysinstrument. Studier har visat att studenter behöver stor praktisk erfarenhet för att kunna bilda sig en helhetsbild av en persons svårigheter (Norman, 2005) och därför används audio- och videoinspelningar i undervisningen. Ofta används inspelningarna för att konkretisera och exemplifiera den teoretiska undervisningen i samband med föreläsningar. Men studier har visat att inlärningen ökar om studenten får möjlighet att själv spela upp en inspelning flera gånger för att i sin egen takt analysera kommunikation från olika perspektiv och fokusera på en analysnivå i taget (Howard, Perkins & Martland, 2001; Hoben, Varley & Cox, 2007). Att använda inspelningar kan också vara det enda sättet för studenten att få ta del av hur ovanliga sjukdomar och tillstånd yttrar sig. Ur pedagogisk synvinkel är det alltså mycket positivt att tillgängliggöra inspelningar för studenterna. Det finns också stora ut-

vecklingsmöjligheter vad gäller insamlande och tillgängliggörande av undervisningsmaterial, exempelvis genom en digital bank med personbaserade audio- och videoinspelningar. Nationella och internationella samarbeten skulle kunna ge lärare ett större underlag och studenterna en ännu bredare erfarenhetsbas under utbildningen. Men, som nämnts ovan, med andra former av lagring och med en ökad tillgänglighet ökar kravet på en hantering av materialet så att den inspelade personens integritet bibehålls. Frågan ställs ännu mer på sin spets om undervisningen inte är campusbaserad och inspelat material används i distansundervisning.

Det finns i dagsläget ingen teknisk lösning som garanterar hundra procentig säkerhet att materialet inte sprids. Därför är det viktigt att alltid utgår från de juridiska förutsättningarna i val av tekniska lösningar och göra noggranna avvägningar från fall till fall. Det aktuella projektet har vuxit fram ur ett behov av vägledning för hur inspelat material bör hanteras, men där det i nuläget finns mycket sparsamt med erfarenheter och anvisningar.

Syfte

Syftet med projektet är att ge vägledning för god etik och bibehållen integritet vid användandet av personbaserade inspelningar i undervisningen.

Frageställningar: (1) Vad sätter gränserna tekniskt, etiskt och juridiskt vid användandet av personbaserade inspelningar i undervisningen? (2) Hur kan vi utveckla användningen av audio- och videoinspelningar i interaktivt lärande?

Metod

Under arbetsprocessen har projektgruppen metodiskt samlat på sig kunskap kring etiska, juridiska och tekniska frågor som berör frågeställningarna. Vid sidan av gruppmötena utvecklades några mindre undersökningar som syftade till att ytterligare fördjupa kunskapen.

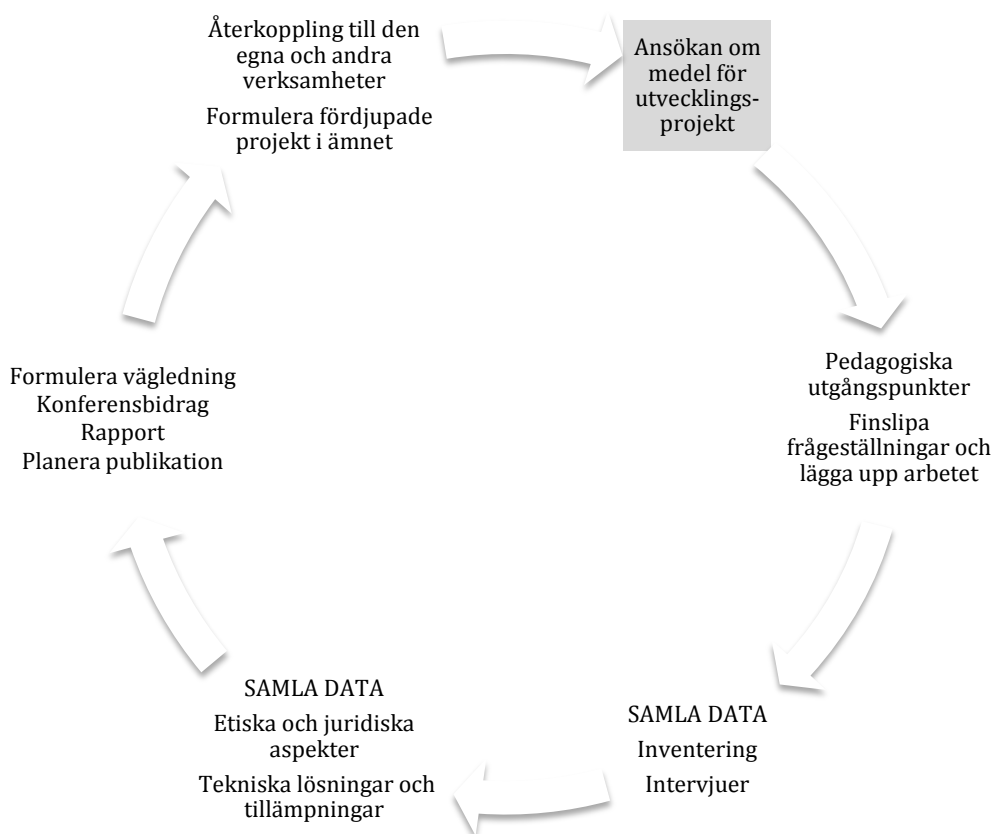
Till att börja med gjorde vi en inventering av hur personbaserade inspelningar används nationellt på logopedutbildningarna. Två personer ur projektgruppen utförde telefonintervjuer med företrädare för respektive logopedprogram. Som underlag för intervjuerna användes en frågeguide. Frågorna framgår ur tabell 2. Intervjuerna sammanställde svaren skriftligt från respektive ort direkt efter intervjuerna. Texten sammanfattades sedan i tabell 2 i form av belysande citat.

Därefter intervjuades också två personer med kommunikationsstörning som själva deltagit i inspelningar, för att tillvarata deras erfarenheter. De fick frågor om hur de ställde sig till att inspelningarna visades i undervisningssyfte för logoped, i undervisningssyfte för andra studenter inom hälso- och sjukvård samt vad de tänkte om spridning till andra grupper. Båda informanterna rekryterades utifrån att de nu var medicinskt stabila, hade god insikt i sina svårigheter och antogs vara positivt inställda till att medverka på film avsedd för undervisning. Båda var män som har afasi (kommunikationsstörning efter förvärvat hjärn-

skada) sedan ett antal år. Under sina respektive sjukhusvistelser hade båda mött logoped-studenter på praktik. Intervjuerna dokumenterades med videokamera och transkriberades.

Under arbetets gång inbjöds experter inom Göteborgs universitet till projektgruppens möten för konsultation i specifika frågor som rör juridik, etik och lagring.

För att kunna svara på frågeställningarna har vi behövt sätta fokus på flera olika aktörers perspektiv, bland annat personen vi spelar in, studenten och läraren. Arbetsprocessen i projektet illustreras i Figur 1.

Figur 1. Arbetsprocessen för projektet

Resultat

I det pedagogiska sammanhang där inspelningarna används kan ett antal olika aktörer identifieras och också vilket ansvar de har gällande juridik, etik och teknik. Det övergripande ansvaret åläggs myndigheten, det vill säga den aktuella högskolan, men det är sedan flera olika aktörer som är inblandade i en undervisningssituation – lärare, den inspelade, studenter, teknisk och administrativ personal. Vi har sett vikten av att information och kunskap i

dessa frågor sprids till alla som på något sätt hanterar inspelningarna. Tabell 1 visar exempel på aktörer som är inblandade i undervisningen och vilken typ av ansvar de har.

Tabell 1. Aktörer som involveras i användningen av inspelningar i undervisningen

Aktör	Typ av ansvar, exempel
Läraren	Hålla sig uppdaterad om gällande regelverk, tillhandahålla inspelningar, informera studenter, samla in samtycke,
Studenten	Inta ett professionellt förhållningssätt gentemot känsligt material, inte göra egna kopior
Den som spelas in	Skriva under samtycke
Teknikern	Ansvara för nätverkets säkerhet

Juridiska aspekter

Det finns ett omfattande regelverk (till exempel förordningar, föreskrifter, det som den enskilda myndigheten har bestämt ska gälla, rektors beslut, kursplaner) som måste beaktas då vi planerar, genomför, lagrar och använder inspelningar av fysiska personer. De lagar vi har att förhålla oss till är bland annat Tryckfrihetsförordningen (TF) (1949:105) 2 kap (offentlighetsprincipen), Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) (OSL) och Personuppgiftslagen (1998:204) (PuL).

Offentlighetsprincipen och Offentlighets- och sekretesslagen

En ”handling” definieras som en ”framställning i skrift eller bild samt upptagning som kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas endast med tekniskt hjälpmedel”. En handling är allmän om den *förvaras* hos myndigheten och är att anse som *inkommen* till eller *upprättad* hos myndigheten. Allmänna handlingar är i sin tur endera offentliga eller hemliga. En handling har inkommit till en myndighet när den har *anlänt* till myndigheten eller *tagits om hand* av någon behörig person till exempel en tjänsteman. När det gäller elektroniska dokument anses handlingen inkommen när den nått tjänstemannens dator. En handling är upprättad inom myndigheten när den har expedierats det vill säga skickats iväg eller på annat sätt förmedlats, alternativt *att ärendet till vilket den hör till har slutbehandlats* eller handlingen *på annat sätt färdigställts*. *Av detta följer att handlingen inte måste vara registrerad (diarieförd) för att anses som upprättad*. En handling som ännu inte är färdigställd är att betrakta som ett arbetsmaterial och utgör av det skälet inte en allmän handling. En audio- eller videoinspelning är att betraktas som en upprättad allmän handling i det fall som audio- eller videoinspelningen inte ska bli föremål för någon redigering. En audio- eller videoinspelningen blir en upprättad och allmän handling efter det att redigeringen är genomförd varvid handlingen så att säga har fått sitt slutliga utförande.

De tillämpliga bestämmelserna om rätten att ta del av allmän handling finns i Tryckfrihetsförordningens (TF) 2 kap, den så kallade offentlighetsprincipen. Offentlighetsprincipen innebär att vem som helst har rätt att vända sig till den myndighet som förvarar den all-

männa handlingen och där få läsa den eller mot avgift få en avskrift eller kopia av handlingen. Med ”vem som helst” menas i detta sammanhang även annan myndighet.

I samband med handläggningen av en begäran om att få ta del av en allmän handling ska sekretessreglerna i Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) (OSL), eller i någon annan lag som OSL i sin tur hänvisar till, beaktas. Det är bara när det finns stöd för sekretess i en sekretessregel i OSL som en allmän handling omfattas av sekretess. Det är med andra ord inte möjligt att sekretessbelägga en allmän handling utan stöd i OSL. När det gäller inspelningar som är framställda för att används i undervisningen omfattas dessa inte av någon sekretessregel, och följaktligen blir uppgifterna som framkommer i en inspelning därmed offentliga.

Av ovan måste poängteras att det med avseende på de inspelningar som universitetet genomför inte finns någon sekretessregel att tillämpa. Detta till skillnad mot de uppgifter som behandlas inom sjukvården och utgör patientuppgifter som kommer att omfattas av den så kallade hälso- och sjukvårdssekretessen.

Handläggning av begäran om att få ta del av allmän handling

En allmän och offentlig handling ska ”på begäran” lämnas ut genast eller så snart det är möjligt. En sådan begäran ska behandlas ”skyndsamt”. Med detta menas att tillhandahållandet ska ske genast om handlingen är omedelbart tillgänglig eller så snart det kan ske om det behövs någon form av åtgärder innan handlingen kan lämnas ut. Med ett ”utlämnande” menas endera att vederbörande ska få tillgång till handlingen ”på stället” det vill säga få möjlighet att läsa eller på annat sätt få ta del av handlingen (till exempel få titta på en inspelning) där den finns tillgänglig.

En allmän handling som inte omfattas av någon sekretessbestämmelse, i OSL eller till lag som OSL hänvisar till, ska lämnas ut. Det är endast i de fall som handlingen omfattas av en regel i OSL som en sekretessprövning ska göras. Avslag på en begäran om att få ta del av en allmän handling kan prövas i domstol. Det går däremot inte att överklaga ärenden där myndigheten har lämnat ut handlingar. Kammarrätten utgör första instans och Högsta förvaltningsrätten andra instans.

Dubbelanställning

Inom hälsoutbildningarna är det vanligt med så kallad ”dubbelanställning” (se Hälso- och sjukvårdslagen 3 kap. 8 §, Högskoleförordningen 4 kap. 2 § och Lag (1982:764)). Med detta menas att en person har en anställning med två olika huvudmän (sjukvården respektive universitetet) och har då också två olika regelverk att förhålla sig till. När en inspelning görs är det viktigt att det är tydligt fastställt för vilken huvudman som uppgifterna samlas in och för vilket ändamål. Personuppgifter insamlade inom hälso- och sjukvården utgör patientdata vilka endast får behandlas för verksamhet inom hälso- och sjukvård, till skillnad från uppgifter som samlas in för undervisningssyfte. Av detta följer att personuppgifterna kommer att behandlas inom två skilda regelverk beroende på vem som är huvudman.

Behandling av personuppgifter i enligt Personuppgiftslagen

Personuppgiftslagen (SFS 1998:204) (PuL) syftar till att skydda människor mot att deras personliga integritet kränks vid behandling av deras personuppgifter. PuL omfattar i princip all behandling av personuppgifter inom vilken verksamhet denna än sker. PuL:s bestämmelser gäller dock inte i den utsträckning dessa skulle strida mot grundlagsbestämmelserna om tryck- och yttrandefriheten eller skulle inskränka offentlighetsprincipen. Om det i annan lag eller förordning finns bestämmelser som skulle avvika från PuL, gäller de bestämmelserna istället. PuL är således underordnad i förhållande till annan lagstiftning och ”stiger” så att säga åt sidan om det finns någon annan lagstiftning som primärt ska tillämpas med avseende på frågan.

Den huvudman på vars initiativ en personuppgiftsbehandling sker benämns *personuppgiftsansvarig* och den personuppgiftsansvarige har att självständigt ansvara för att all behandling av personuppgifter som sker inom den egna verksamheten är laglig. Sahlgrenska universitetssjukhuset såväl Göteborgs universitet är personuppgiftsansvariga i denna bemärkelse. Följaktligen innebär detta att medarbetare som inom ramen för sin anställning behandlar personuppgifter är skyldig att beakta PuL. I de fall som någon medarbetare gör sig skyldig till personuppgiftsbehandling i strid mot PuL medför det att den personuppgiftsansvarige (det vill säga Sahlgrenska universitetssjukhuset eller Göteborgs universitet) ansvarar för medarbetarens göranden inom ramen för anställningen. Av PuL framgår bland annat att personuppgifter får behandlas bara för *särskilda, uttryckligt angivna* och *berättigade ändamål* (krav på ändamålsprecisering). Personuppgifter får, om de grundläggande kraven är uppfyllda, i princip bara behandlas med den registrerades - den enskilde personens - *samtycke*.

Den som bryter mot PuL kan bli skadeståndsskyldig och därtill även dömas för brott mot personuppgiftslagen enligt brottsbalken.

PuL anger att all behandling av personuppgifter ska som utgångspunkt anmälas till Datainspektionen. PuL ger dock den personuppgiftsansvarige möjlighet att utse ett så kallade personuppgiftsombud. Anmälan om behandling av personuppgifter ska i de fall som personuppgiftsansvarig har utsett ett personuppgiftsombud därefter ske till personuppgiftsombudet. Både Sahlgrenska universitetssjukhuset och Göteborgs universitet har utsett var sina personuppgiftsombud varvid anmälan av personuppgiftsbehandling ska ske till respektive personuppgiftsombud. Det är viktigt att det i samband med datainsamling klart framgår vem som är huvudman tillika personuppgiftsansvarig och att anmälan görs till rätt personuppgiftsombud, Sahlgrenska universitetssjukhusets respektive Göteborgs universitets personuppgiftsombud.

Samtycke eller offentliggörande

Känsliga personuppgifter får behandlas, om den registrerade har lämnat sitt uttryckliga samtycke till behandlingen eller på ett tydligt sätt offentliggjort uppgifterna (15 §).

Ett samtycke ska vara:

1. frivilligt och individuellt
2. särskilt (för visst ändamål)

3. otvetydig/uttrycklig viljeyttring
4. "informerat samtycke"

Eftersom en inspelning utgör en personuppgift behövs ett skriftligt informerat samtycke från personerna som deltar. Utformandet av blankett för detta, den så kallade samtyckesblanketten, har därför haft en central roll under arbetet med projektet. *Svensk Nationell Data-tjänst* (SND) vid Göteborgs universitet är en serviceorganisation för svensk forskning inom humaniora, samhällsvetenskap och medicin och bistår med kunskap och rådgivning (<http://snd.gu.se/>). SND har tagit fram underlag för samtyckesblanketter att användas vid insamling av forskningsdata. I projektet har vi samlat in samtyckesblanketter från SND och kollegor och jämfört olika versioner som används för forskning och undervisning. Med juridisk utgångspunkt har vi diskuterat samtyckesblanketter även utifrån etiska aspekter och föreslår följande råd för vad en samtyckesblankett (för inspelningar som ska användas i undervisning) bör innehålla:

- information om vad det innebär att delta i en inspelning och vad som är skillnaden mellan en audioinspelning och en videoinspelning,
- en beskrivning av hur inspelningen kommer att användas i undervisningssituationen,
- en beskrivning av kursens syfte och kursens namn,
- information om att inspelningen kommer att lagras, var lagringen sker och hur länge,
- information om vilka som kommer att ha tillgång till den och vilka lagar som gäller,
- information om att det är frivilligt att delta och att man när som helst kan be att inspelningen inte längre ska användas,
- information om kontaktperson på universitetet.

Det är viktigt att ha separata samtyckesblanketter för olika ändamål, till exempel undervisning och forskningsprojekt. Man kan inte ha generella blanketter, till exempel för ospecificerade forskningsprojekt eller att undervisningssituationen beskrivs alltför generellt. Det är viktigt att klargöra att samtycket gäller att delta i inspelning men också till att inspelningen visas. Vidare måste informationen utformas på ett sådant sätt att den som lämnar sitt medgivande verkligen förstår innebörden. Detta är särskilt viktigt när det gäller personer med kommunikationsstörning och därför har den som gör inspelningen ett stort etiskt ansvar. Den skriftliga informationens mängd och språkliga stil kan därför behöva ses över och eventuellt kompletteras med bilder för att förtydliga informationen. Vid de tillfällen då det är barn som spelas in ska barnen själva informeras och tillfrågas men det är vårdnadshavaren som skriver under blanketten. Vidare skall man självklart vara vaksam på att inte utlova deltagaren något som man inte kan lova vad gäller lagring och spridning. Om studenter har informerats om vilka regler som gäller när inspelningar används i undervisningen bör även detta ingå i informationen. Se bilaga 2 för exempel på skriftligt informerat samtycke för forskningsändamål, där man förtydligat informationen med bildstöd.

Etiska reflektioner

Lagen kan sägas vara etik som kodifierats. Etiken avgränsas mot juridiken och behandlar avväganden som inte alltid hunnit påverka lagen. Några sådana avväganden tas upp till diskussion här, men vår slutsats är givetvis att vi som myndighet aldrig kan gå utöver det allmänna regelverket som anges i till exempel OSL och PuL.

För att samhället ska fungera bra behövs exempelvis välutbildade logopedter. Det finns en önskan hos utbildare att vidareutveckla pedagogiken och att kunna använda den senaste tekniken i syfte att ge en ännu bättre logopedutbildning. Den tekniska utvecklingen har skapat nya möjligheter för utveckling av lärandeaktiviteter som troligen skulle resultera i att den blivande logopedten skulle stå ännu bättre rustad att möta de förväntningar som ställs vid yrkesutövning. Men teknikens möjligheter är alltid underordnad människors rätt till integritet.

I valet mellan undervisningsform för det allmännas bästa (att utbilda bra logopedter) och att skydda individens integritet måste vi följa det allmänna regelverket. Här är det viktigt att inse vad offentlighetsprincipen innebär och att vi lägger upp undervisningen så att den personliga integriteten skyddas.

Vid användningen av inspelningar är det en stor variation i hur känsliga uppgifterna kan anses vara. Då vi spelar upp en kort audioinspelning är möjligheten till identifiering av den inspelade liten i jämförelse med att spela upp en videoinspelning där personen på filmen genast känns igen.

En vanlig avvägning i etiska frågor är hur man bedömer risken och nyttan för olika intressenter och i vårt fall kan avvägningen gälla inspelade personer (till exempel före detta patienter) och kommande patienters (och deras släktingar) i relation till allmänheten. Det får i sammanhanget påpekas att offentlighetsprincipen är något som främjar det allmännas bästa i och med att den verkar för ett öppet demokratiskt samhälle.

Ett specialfall av etiken gäller samtyckesblanketter

Hur kan vi avgöra om en person med något slag av nedsatt kommunikationsförmåga verkligen har förstått vad formuleringen i en medgivandeblankett innebär eller att hon har lyckats uttrycka ett samtycke eller nekande? Här säger den etiska grundprincipen, som bygger på den humanistiska människosynen (och inte på en deterministisk eller fundamentalistisk människosyn) att varje individ har fri vilja, eget ansvar och mänsklig värdighet. Hon måste informeras och ge sitt samtycke. Den humanistiska människosynen bygger på att människor kan välja efter sitt förnuft och är beredda att ta ansvar för sina beslut (även felaktiga sådana). Så länge en person inte är omyndigförklarad måste vi respektera hennes beslut om vi har utnyttjat all vår professionalism för att kommunicera ett innehåll.

Det är en spännande utmaning att nå en balans mellan önskemål, förnuft, teknisk utveckling, etiska principer och juridik. En möjlig väg att gå för att ytterligare förbättra etiken är att beforska förståelsen av innehållet i medgivandeblanketter hos grupper av personer med olika kommunikativa funktionshinder. Om vi inte godkänner medgivanden av personer med kommunikationshinder skulle vi äventyra personernas autonomi (självbestämmande-

rätt) som är en grundläggande etisk princip. Personer med kommunikativa funktionshinder är beslutskompetenta; det är kommunikationsledet som kan vara oklart. Om vi inte respekterar en beslutskapabel persons önskemål kränker vi dennes autonomi (antingen genom att inte förstå/acceptera medgivande eller genom att inte förstå/acceptera nekande). Självbestämmandet (autonomi) är kopplat till förmågan, i motsats till integriteten som är villkorslös, men sviktande förmåga till självbestämmande får inte förväxlas med sviktande språkanvändning eller kommunikationsförmåga. Det gäller också att bygga upp en allmän kunskap om att kommunikation inte bara sker genom ord på papper utan också i hög grad genom talat språk, inklusive tonfall och gester. (Resonemanget bygger till viss del på Etik – en introduktion. Etiska vägmarken nr 1, Statens Medicinsk-etiska råd))

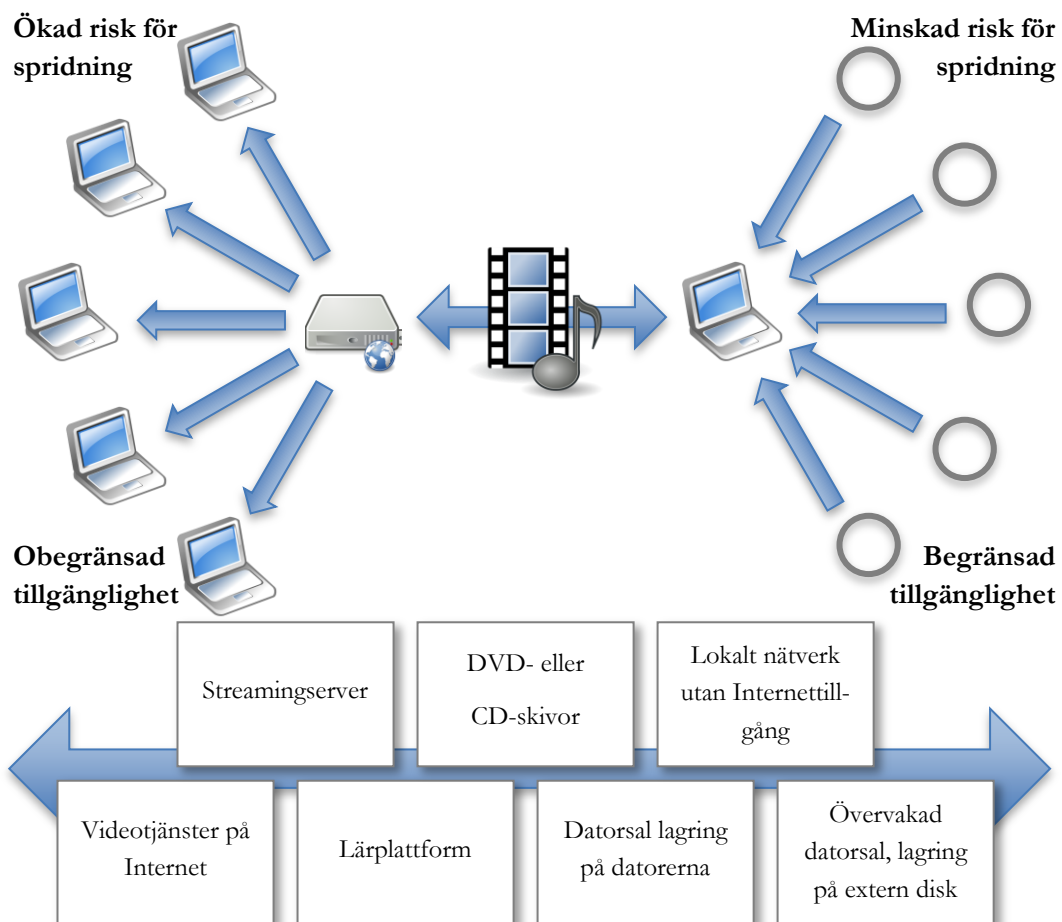
Tekniska aspekter

Den tekniska utvecklingen har under senare år inte bara fått stort genomslag i samhället utan även påverkat hur man bedriver undervisning och utbildning på högskolor och universitet. Vid en undersökning gjord på Göteborgs universitet och Högskolan Väst 2011 är det tydligt att användningen av digitala verktyg i undervisning och för distansöverbyggande verksamhet är utbredd vid båda lärosätena (Lundin, Nordström, Svanberg, & Svensson, 2011). Det man kan se är att det bland universitets- och högskolelärarna på dessa lärosäten finns en stor IT-mognad och att det är självklart att använda digitala verktyg i sin undervisning. Lärarna upplever också att utbildningspraktiker har förändrats över tid och att IT till viss del är orsak till detta, t ex genom att bruket av IT varit drivande för förändring eller att förändringen blir synlig genom bruk av IT.

Sett till utvecklingen inom området som specifikt rör inspelning och distribution av video och audio har det också skett en stor förändring de senaste åren. Framväxten av teknologier för att distribuera och ta del av strömmande media, tillsammans med en generellt ökad tillgång till höghastighetsuppkoppling (SCB, 2012), har möjliggjort andra former av distribution. Vid Göteborgs universitet har man till exempel tillgång till speciella ytor för att distribuera strömmande video i olika format och det är utöver detta också enkelt att tillgängliggöra video via många kanaler, till exempel via lärplattform eller någon öppen tjänst som Youtube eller Vimeo. Parallellt med denna utveckling har också tillgång till inspelningsutrustning ökat genom att vanliga mobiltelefoner idag klarar av att spela in såväl video som audio med hög kvalitet. Genom denna utveckling har med andra ord såväl insamling och bearbetning som lagring och distribution kraftigt förenklats och därmed banat väg för en möjlig ökad användning inom högre utbildning. Detta är också en av anledningarna till att projektet startade, då en idé väcktes om dels förändrade sätt att distribuera videomaterial och dels möjligheter att starta en digital bank med material av olika typer. Samtidigt väcktes frågor kring ökade risker att materialet skulle spridas utanför de miljöer där det var tänkt att distribueras. Även om strömmande teknik inte lagrar något innehåll på den dator där materialet spelas upp, finns ändå risk att de som tar del av materialet till exempel spelar av det med en kamera eller med program för skärminspelning.

Lagring, spridning och tillgänglighet

Med de ökade möjligheter att producera och tillgängliggöra videoinspelningar som digital teknik erbjuder följer också ett behov att göra noggranna avvägningar innan beslut om lagring och spridning fattas. Även om en hög grad av tillgänglighet kan medföra stora pedagogiska möjligheter kan det visa sig vara mycket olämpligt ur juridiska aspekter. Om man exempelvis spelar in sin föreläsning och gör den tillgänglig via en lärplattform kan det öka flexibiliteten för studenterna, men samtidigt möjliggöra spridning av materialet utanför den egna kontrollen. Det vilar därmed ett stort ansvar på den enskilde läraren att göra noggranna övervägningar av vilka risker som en spridning av materialet medför och huruvida materialet är av känslig karaktär och därför inte bör spridas. I frågor som rör tillgänglighet och spridningsrisk och som där tangerar frågor kring säkerhet, framträder en skala som illustreras i figur 2.

Figur 2. Förhållande mellan tillgänglighet till audio- och videoinspelningar och spridningsrisk

I skalans ena ända kan vi se att en ökad tillgänglighet innebär en ökad risk för spridning, medan man i andra ändan kan se att en begränsad tillgänglighet innebär en minskad risk för spridning.

I figur 2 ges också exempel på olika lösningar i relation till grader av tillgänglighet, spridningsrisk och säkerhet. Nedan ges en kort förklaring till respektive exempel.

Videotjänster på Internet

Videomaterialet lagras här hos en extern tjänst (det vill säga att det inte lagras hos lärosätet) och distribueras också därifrån. Exempel på denna lösning är Youtube eller Vimeo. Flera av de tillgängliga tjänsterna erbjuder möjligheter att begränsa vem som får se materialet, men det är ändå i princip omöjligt att begränsa risker för spridning eftersom det inte finns några möjligheter att övervaka visningen. Den som tar del av materialet kan enkelt spela av det på en rad olika sätt, exempelvis med verktyg för skärminspelning eller med en mobilkamera.

Streamingsserver

Här lagras videomaterial på en server som administreras av lärosätet, men då tjänsten inte innefattar någon distributionskanal behöver länk till lagrat material distribueras på annat sätt. Risken för att någon obehörig ska hitta materialet minskar därför, men materialet är ändå tillgängligt för alla som har länken till det eftersom ingen inloggning krävs för att ta del av det. Precis som för videotjänster på Internet finns det heller ingen möjlighet att övervaka visningen och det är också möjligt att den som tar del av materialet kan spela av det på samma sätt.

Lärplattform

Många lärplattformar erbjuder möjligheter att distribuera video- och audiomaterial på olika sätt. Med denna lösning är det möjligt att begränsa möjligheterna för obehöriga att ta del av ett material eftersom man kan styra vem som är behörig att ta del av resurserna. Samtidigt är det, som i fallen ovan, omöjligt att övervaka visningen av materialet och den som tar del av det kan också spela av det.

DVD- eller CD-skivor

Att distribuera via CD- eller DVD-skivor ger viss kontroll över spridningen eftersom det då är tydligt vilka personer som får tillgång till materialet. Samtidigt blir det svårare att kontrollera hur materialet hanteras. Genom att markera materialet på skivan med en unik kod, exempelvis ett nummer som syns i bild, kan man minska risken att materialet sprids eftersom det då blir uppenbart vem som kopierat det. Eftersom det är förhållandevis enkelt att med programvaror för videoredigering redigera bort dylika markeringar är det dock ingen absolut säker lösning.

Datorsal med lokal lagring

Genom att lagra video- och audioinspelningar direkt på de datorer som spelar upp materialet minskas också risken för att det ska spridas. Det blir då möjligt att till exempel begränsa vilka andra programvaror som är installerade på datorerna och då göra det svårt att till ex-

empel kopiera materialet. Om visningen inte är övervakad finns dock en viss risk att den som tar del av materialet filmar av det med till exempel en mobiltelefon.

Lokalt nätverk utan tillgång till Internet, med lagring på server

Genom att lagra på en server är det lättare för ansvarig för audio- och videospelningar att administrera och hantera materialet. Om man vill minimera risken för att materialet ska spridas är det dock viktigt att servern inte har någon koppling mot Internet, vilket även gäller datorerna i den datorsal där materialet visas. Om man inte har möjlighet att övervaka visningen blir det dock samma risk för spridning som med andra alternativ, det vill säga att materialet kan filmas av på olika sätt.

Övervakad datorsal med lagring på extern hårddisk

Om man lagrar video- och audioinspelningar på externa hårddiskar som är krypterade och endast ger möjlighet att ta del av materialet i en övervakad datorsal utan tillgång till Internet, minimerar man risken för att materialet ska hamna i orätta händer. Det blir då inte möjligt att vare sig kopiera materialet eller spela av det utan att det märks.

Sammanfattning av tekniska aspekter

Tillgängligheten kan alltså anpassas och begränsas genom lokala nätverk och lösenord på olika nivåer. Inspekingarna bör göras tillgängliga via så kallad strömmande media vilket försvårar möjligheten att ladda ner data. Det är dock viktigt att påpeka att det inte finns något system som kan garantera en hundra procentig säkerhet vid användningen av inspelat material och att val av metod också påverkas av tillgång till ekonomiska resurser. Om en absolut säkerhet är nödvändig, så ska andra undervisningsformer istället användas. Givet de risker som följer av att distribuera audio- och videospelningar via internetbaserade plattformar gör vi bedömningen att det för närvarande inte är möjligt att använda personbaserade inspelningar i distansundervisning eftersom risken för spridning är alltför stor. Offentlighetsprincipen medför också att vi måste vara medvetna om inspekingarnas eventuella känslighet även om risken för spridning vore liten.

Anpassa materialet

Ett alternativ till att försöka minska risker för spridning av audio- och videospelningar är att istället anpassa och/eller bearbeta materialet för att minska risken att personerna på inspekingarna kan identifieras. Detta kan göras på olika sätt, till exempel:

- genom att anlita skådespelare som återger symtom och upplevelser,
- genom att anpassa audioinspekingarnas längd, det vill säga att använda enbart korta ljudsegment för analys,
- genom att manipulera ljudsignalen, till exempel genom att personens röst förvrängs,
- genom att retuschera och bearbeta video, till exempel så att den inspelades ansikte inte framträder.

Även om det finns fler sätt att anpassa materialet påverkas igenkänning genom audio- och videoupptagning i hög grad av sammanhanget (till exempel vem som lyssnar och i vilken

miljö inspelningen är gjord). Metoderna som presenteras ovan är oftast inte heller tillämpbara när huvudsyftet med att använda video- och audioinspelningar är analys av kommunikation.

Lingvistiska aspekter på audioinspelningar som personuppgifter

Vad gäller videoinspelningar är det relativt enkelt att säga att en sådan inspelning lätt identifierar en person och att den därför utgör en personuppgift. När det gäller audioinspelningar är det något svårare att hävda. Det finns många exempel från så kallad forensisk fonetik (e.g. Lindh, & Morrison, 2011) att det är mycket svårt att säkert binda en audioinspelning till en viss person eller att binda två olika audioinspelningar till varandra och säga att talaren med absolut säkerhet är samma person. Svårigheterna kan till exempel bestå i olika inspelningskvaliteter som beror på olika inspelningsutrustningar eller buller i miljön. Svårigheterna gäller både för maskinella metoder och för mänskliga lyssnare. Möjligheten att identifiera en person beror också på semantisk-lexikaliskt innehåll i det sagda, talarens eventuella lexikaliska och grammatiska egenheter, tydlighet i dialektalt uttal, förkylning m.m.

I vårt fall vill vi arbeta med audioinspelningar av god kvalitet där det kan vara lättare att identifiera en person, och då uppkommer särskilt frågan hur långt tidsavsnitt av en audioinspelning som behövs för att identifiera en person, alternativt, i vårt fall, hur kort tidsavsnitt av en audioinspelning som krävs för att inte identifiera en person.

I vissa laborationsövningar, till exempel för att göra ett fonetogram av avvikande röstkvaliteter, behöver studenterna inte lyssna på något längre avsnitt. Vidare krävs inte ens meningsfullt tal, utan bara utdragna ljud. Frågan är då om ett utdraget [a:] är en personuppgift? Är en sekvens av stammade stavelser en personuppgift? Det är svårt att ange en viss bestämd tidsutsträckning eftersom informationstätheten i talmaterialet också beror på talhastigheten. Vi skulle gärna fortsätta med en perceptionsstudie som fokuserar hur man inte kan identifiera en person i en audioinspelning.

Inventering

Företrädare för samtliga logopedutbildningar i Sverige intervjuades via telefon om hur de använder och hanterar personbaserade inspelningar. Sammantaget visar intervjuerna att alla orter i hög grad använder audio- och videoinspelningar i undervisning. I många fall försöker man distribuera materialet till den tid och plats studenterna själva önskar, i linje med ett mer flexibelt lärande. Hur materialet samlas in varierar. Det kan vara både lärare, logoped, forskare och studenter som gör inspelningarna som ska användas i undervisningen. Alla har någon typ av rutiner för att skydda materialet (till exempel lösenordsskydd) och för att förhindra spridning, och man är medveten om att materialet är känsligt. Många håller på att se över sina rutiner i takt med den tekniska utvecklingen. Inventeringen visade att man på alla orter är angelägen om att lagring och distribution ska ske på säkrast möjliga sätt, men att behovet av vägledning i frågan också finns. I tabell 2 framgår frågorna i frågeguiden och en del belysande citat från intervjuerna.

Tabell 2. Resultat från inventeringen, i form av citat från telefonintervjuerna

Används audio- videospelningar i undervisning?	"Vi har arbetat länge med digitala media i undervisningen." "Datorprogram används en hel del, till exempel PUMP."
Hur samlas materialet in?	"Inom ett universitetsbaserat projekt samlas data in inom röststörningar och inom läpp-käk och gomspalt. Logopederna samlar in och audioinspelningarna används i undervisning." "Studenterna spelar in barn kontinuerligt under utbildningen i syfte att dokumentera och följa deras utveckling." "Troligen har varje lärare egna inspelningar som de använder som exempel i undervisningen."
Hur visas materialet?	"Uppspelning görs i föreläsningssal från dator, video, DVD-spelare, DAT-spelare, kassettbandsspelare osv. Projektor för storbildsvisning av filmer." "Vi har just köpt in ett antal TV med möjlighet att spela upp från DVD, USB, CD, små och flyttbara så att man kan använda dem i valfria lokaler vid till exempel grupparbete."
Hur lagras och skyddas materialet?	"Vi håller precis på att se över rutinerna för inspelning och lagring." "Inspelningarna lagras på extern hårddisk. Studenterna sitter i datasal, lokalt nätverk, lösenordsskyddat. Materialet ej tillgängligt efter det att man loggar ut från datorn." "Inspelningar ligger stationärt på vissa datorer. Läger aldrig upp någonting externt på något vis, ljud eller bild. När studenterna använder det sitter de på utbildningen. Vi har även planer på att ordna så att de ev. ska kunna sitta på studiecentrum, men behöver även då namn och lösenord för att komma åt data." "Vi har ett bibliotek med inspelningar."
I vilka undervisnings- moment används inspel- ningar?	"Inspelningar används i samtliga kliniska kurser." "De används som exempel i föreläsningar och seminarier. Som underlag/arbetsmaterial i gruppuppgifter, ex patientfall." "Studenternas egna inspelningar av barn följs upp genom seminarier i slutet av varje termin." "Man har inga självinstruerande laborationer el liknande." "Studenterna har ett seminarium, där de jobbar utifrån filmer, de får lyssna på rösten och göra akustiska analyser." "I viss mån används det i examination, men inte i samband med salstenta. Det kan förekomma att man har ett fall som är baserat på en film, där du inte kan identifiera rösten."
Läggs något ut på inter- net? I så fall, hur skyddas materialet?	"Nej, inget läggs ut på internet." "Använder en läplattform, där inspelningar kan läggas." "PUMA som är webbaserad undervisning inom momentet läpp- käk och gomspalt. Studenterna har fått ett grupplösenord som varar ett läsår."
Har man stött på etiska eller juridiska problem?	"När det gäller samtycke och etiska frågor och principer, så följer vi det som gäller på universitetssjukhuset." "Ja. Äldre inspelningar som använts länge i undervisningen och där vi är osäkra på hur det förhåller sig med medgivande. Vi har löst det genom att successivt ta fram nytt material." "De etiska frågorna är angelägna, men också svåra. Det är också viktigt att vi har tillgång till patientdata i ljud och bild i ett så praktiskt yrke som logoped ändå är."

Används skriftliga samtycken?

"Om samma material ska fortsätta användas nu när en del av barnen hunnit bli myndiga, planerar vi att samla in nya samtycken (från de nu vuxna barnen), för att ersätta föräldrarnas samtycke."

"Ja, i det skriftliga samtycket står att en audioinspelning kommer att ske och att data används i undervisning. Vi använder en standardblankett för samtycke."

"För inspelningar som studenterna själva gör har en PUL-anmälan gjorts. Alla deltagare lämnar sitt skriftliga samtycke."

"Osäkert om alla yrkesgrupper som föreläser har inhämtat skriftligt samtycke, eller bara har muntligt samtycke."

Övriga kommentarer?

"Det har inte varit några problem med att få folk att ställa upp för audioinspelningar. Jag upplever dock att det är svårare om det är videoinspelningar."

"Det skulle vara bra med mer precisa råd om hur vi ska göra med samtycken, till exempel vilka blanketter som bör användas."

Intervjuer

Fynden från genomförda intervjuer visade att båda informanterna var villiga att spelas in på video och att de ansåg att det är viktigt att blivande logopederna får undervisning om afasi, bland annat genom videoinspelningar. Båda gav uttryck för att själva inspelningssituationen upplevdes som något positivt. Båda informanterna gav sin tillåtelse till att filmerna skulle visas för blivande logopederna och skulle också kunna tänka sig att ge sitt medgivande till att studerande från andra hälsoutbildningar fick se dem. En av informanterna berättade om hur han upplevde att han blivit bemött av personalen under sin sjukhusvistelse. Med utgångspunkt i detta ansåg han att undervisning (om afasi) av andra än logopederna var särskilt viktig. Informanterna skilde sig åt i hur de ställde sig till frågan om eventuell spridning utanför undervisningssituationen (av grupper inom hälso- och sjukvård), där en av dem inte ville se detta hända och den andre tyckte att detta var viktigt i syfte att sprida kunskap om afasi. Dessa två informanter kan naturligtvis inte representera fler personer än sig själva. Men det ger ändå en bild av att personer som medverkar vid inspelningar för undervisningssyfte i grunden kan ha en positiv syn på att delta och att de själva tycker det är viktigt att sprida information och kunskap om sina svårigheter.

Språklaboration, konkret tillämpning

Under projektets gång har en språklaboration för en av kurserna på logopedprogrammet arbetats fram. En omfattande språklig undersökning av en person med afasi genomfördes och spelades in på video. Med hjälp av videoinspelningen kunde studenten sedan följa undersökningen och själv fylla i undersökningsformuläret. Den sammanlagda inspelningstiden var två timmar, men klipptes ner till 25 minuter. Den slutliga filmen innehåller exempel på olika symptom och studenten får skriftliga instruktioner om vad som ska analyseras. Laborationen är självinstruerande och en skriftlig rapport ska sedan lämnas in till läraren. Den ursprungliga tanken var att studenten skulle ges tillgång till inspelningarna via lärplattform eller via streamingsserver, men risken för spridning bedömdes som alltför stor. Istället valde vi att begränsa tillgängligheten till en övervakad datorsal där inspelningarna lagras på en

extern hårddisk. Datorsalen är tillgänglig enbart för studenter på logoped- och audionomprogrammen och kan endast bokas av lärare.

Ansvarig lärare ska informera studenterna om deras eget viktiga ansvar för att förhindra spridning av materialet samt betona att egen nedladdning eller inspelning via mobiltelefon inte är tillåten. Efter laborationen tas inspelningen bort från datorerna av kursansvarig lärare. Inspelningarna lagras på extern hårddisk som förvaras i låst skåp.

Diskussion

I vårt arbete med juridiska, etiska och tekniska avvägningar vid användningen av personbaserade inspelningar har vi utgått från logopedprogrammet, men frågan berör säkerligen många fler utbildningar. Projektet startade ur de frågeställningar som uppstod när lärare inom utbildning av logopedier såg möjligheter med det flexibla lärandet och ville, utifrån egna erfarenheter och med forskningen som stöd, öka möjligheterna för studenter att analysera kommunikation utifrån video- och audioinspelningar. Det som inledningsvis såg ut att röra hur olika tekniska lösningar kunde möjliggöra förändrade pedagogiska upplägg utkristalliserades istället till att främst behandla frågor kring juridik och etik. Ganska snabbt uppstod därför behovet av vägledning kring de juridiska och etiska aspekterna. Arbetet i projektgruppen har inneburit att söka kunskap inom juridik, etik och teknik och sätta det i relation till pedagogiskt arbete. Det har blivit tydligt att information och kunskap om dessa frågor måste spridas till samtliga som på något sätt är engagerade i undervisningen, inte minst studenten som inspelningen visas för. De lagar vi har att förhålla oss till är framförallt Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), (OSL) och Personuppgiftslagen (1998:204), (PuL). En inspelning som används i undervisningen är en allmän handling. Men en inspelning är också (i de fall då den inspelade personen kan identifieras) en personuppgift. Därför är vi skyldiga att tillse att inspelningen skyddas från spridning till obehöriga. Vid planeringen av den pedagogiska situation som inspelningen ska användas i, måste läraren göra en noggrann avvägning i val av tekniska lösningar för lagring, spridning och tillgänglighet. I den sammanställning av tekniska aspekter som gjordes i projektet visade resultaten att en ökad tillgänglighet innebär en hög risk för spridning och att en begränsad tillgänglighet innebär en minskad risk för spridning och att det inte finns någon teknisk lösning som garanterar en fullständig säkerhet. I den språklaboration med videoinspelat material som utarbetades inom projektet, prioriterades en hög säkerhet vilket innebar att laborationen genomfördes i en övervakad datorsal, utan internettillgänglighet där inspelningarna lagrades på extern hårddisk. Arbetet med språklaborationen visade att det är möjligt att uppnå det pedagogiska syftet, det vill säga att studenterna skulle ges möjlighet att på egen hand och i sin egen takt träna sin analysförmåga av kommunikation, även när en hög säkerhet prioriteras. Vi anser dock att det inte är möjligt att genomföra samma språklaboration inom distansundervisning eftersom risken för spridning då är allt för stor. I sammanhanget måste också påpekas att om läraren gör bedömningen att det som kommer att spelas in är mycket känslig information och därför inte - under några omständigheter - får spridas, bör förmodligen inspelningen inte heller göras. Alternativa pedagogiska former ska användas istället.

Den egna upplevelsen och erfarenheten från att bli inspelad på film- eller audioupptagning och att sedan veta att den visas, skiljer sig säkerligen från person till person. Men de två intervjuer som gjordes i projektet visade att informanterna upplevde det som mycket positivt att delta. De såg det som en möjlighet att själv bidra till att sprida information om sin funktionsnedsättning (i detta fall afasi) och på så sätt förbättra omhändertagandet av personer som har svårt att kommunicera. När en person tillfrågas om att delta har det skriftliga informerade samtycket en nyckelroll. Personen som tillfrågats är kompetent att ta ett eget beslut huruvida hon eller han vill delta eller inte. Men den som gör inspelningen ansvarar för att informationen som ges till personen (och som utgör underlaget för beslutet att delta eller inte) är adekvat och är utformat på ett sådant sätt att personen kan förstå innehållet. Lärares och studentens kunskap om aktuell lagstiftning är, tillsammans med saklig information till personen som spelas in, utgångspunkt för att materialet hanteras på ett korrekt sätt.

Sammanfattning och slutsatser och identifierade behov

Projektet har resulterat i att projektgruppen formulerat ett antal råd och sammanfattande reflektioner som kan fungera som stöd för den som överväger att använda personbaserade audio- eller videoinspelningar i sin undervisning.

Juridiska ramar

De juridiska ramarna för användning av personbaserade inspelningar i undervisningen är Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), (OSL) och Personuppgiftslagen (1998:204), (PuL). Offentlighetsprincipen innebär att var och en har rätt att ta del av allmänna handlingar. PuL har till syfte att skydda personens personliga integritet när personuppgifter behandlas.

Offentlighetsprincipen är en grundlag och står över PuL. Det innebär att en videoinspelning eller en röstinspelning som görs i undervisningssyfte blir en allmän handling och kan begäras ut. Inspe­lingarna går inte att aidentifiera och är därmed personuppgifter och lyder under PuL. Eftersom personuppgifter hanteras så behövs samtycke från personerna som deltar. Vid hanterandet av personuppgifter behöver vi också ta hänsyn till hur personer med kommunikationssvårigheter kan ta till sig information.

Tekniska aspekter

Ur ett rent tekniskt perspektiv finns det ett flertal lösningar som skulle kunna vara möjliga att tillämpa för att ge möjligheter att använda personbaserade inspelningar i undervisning. Samtidigt blir det vid en genomgång tydligt att ingen av dessa lösningar kan erbjuda en helt säker lösning för att fullt ut säkerställa de medverkande personernas integritet. Även den lösning som kan klassas som mest säker, det vill säga där man ger tillgång till materialet i en sluten och övervakad miljö, utan möjlighet till kopiering, kan innebära risk för att materialet exempelvis filmas av med en smartphone.

Hålla isär roller

Flera av oss är både lärare och kliniker, därför är det viktigt att påminnas om att olika regelverk gäller för sjukvård och universitet. Även logopedstudenterna har två olika roller, dels när de är ute på verksamhetsförlagd undervisning där patientsekretess gäller, dels när de är studenter på teoretiskt moment och tar del av inspelat material.

Undervisning i etiska och juridiska frågor

Under projektets gång har det blivit allt tydligare att studenterna spelar en stor roll och att de problem som vi diskuterat inte kan lösas av enbart kursledare. De studerande, som alltså är de som får se och/eller höra inspelningarna måste informeras om aktuella lagar men också om de etiska aspekterna. I undervisningssituationen vilar ett stort ansvar på den enskilde studenten att inte själv sprida materialet vidare, genom att till exempel spela in (via till exempel smartphone) eller ladda ner data och göra egna kopior. I projektet har vi diskuterat värdet av att upprätta någon form av "Etiskt kontrakt" med studenterna för att poängtera vikten av deras ansvar i frågor som rör audio- och videoinspelningar. Det kan också ses som en del i deras utbildning som rör professionellt förhållningssätt. Nationellt behövs samarbete mellan till exempel lärarna på logopedutbildningarna om hur man hanterar frågor om inspelat material. Detta är dock en fråga som får utredas vidare, utanför ramen för detta projekt.

Undervisningsetisk kommitté

Under arbetets gång har vi märkt ett stort intresse för de frågor som projektet behandlat. Allt fler inom högre utbildning inser de pedagogiska möjligheter som digitala resurser ger. Lärare är samtidigt mycket måna om att följa regelverket för hur digitala verktyg ska användas men har också uttryckt att det finns många frågor som rör tolkning av bestämmelser och regler. Som ett förslag skulle man kunna skapa en "Undervisningsetisk kommitté", en instans eller grupp personer som lärare kan rådfråga och där aktuell expertkunskap finns samlad. Detta kunde ske på liknande sätt som när man söker forskningsetiskt godkännande eller rådgivning.

Utforma samtyckesblanketter

Samtyckesblanketten har en central roll i hur audio- och videoinspelningar kan användas. Det är viktigt hur den är utformad så att personerna som ska spelas in blir korrekt informerade och inte lovas något som inte går att hålla. Det är av största vikt att personer med nedsatt kommunikationsförmåga också förstår informationen.

Slutord

Projektet har syftat till att problematisera integritetsfrågan vid användning av digitala media. Vår utgångspunkt var användning av personbaserade audio- och videoinspelningar där juridiska och etiska förutsättningar vägdes mot tekniska lösningar. Projektets resultat blir direkt tillämpbara i undervisning av logopedier och vår förhoppning är att innehållet i rapporten också kan användas som vägledning för fler som undervisar inom universitet och högskola. Vi ser dock ett fortsatt behov av utveckling och samarbete runt dessa frågor.

Referenser

- Abelin, Å., and Saxena, A. Pedagogisk förnyelse, erfarenheter av nätbaserade kurser i lingvistik vid Göteborgs universitet. Manus inskickat.
- Collis, B., and Moonen, J. (2001). *Flexible Learning in a Digital World: Experiences and Expectations*. *Open & Distance Learning Series*.
- Hoben, K., Varley, R. and Cox, R. (2007). Clinical reasoning skills of speech and language therapy students. *International Journal of Language and Communication Disorders*, S1: 123-135.
- Howard, S., Perkins, M. and Martland, P. (2001). An integrated multi-media package for learning clinical phonetics and linguistics. *International Journal of Language and Communication Disorders*, 1: 327-332.
- Lindh, J., and Morrison, G. S. (2011). Humans versus machine: forensic voice comparison on a small database of Swedish voice recordings. Proceedings of ICPhS 2011.
- Lundin, J., Nordström, L., Svanberg, P. and Svensson, L.. (2011). NUDEL - Nätburen undervisning, distanspedagogik och e-lärande. Göteborgs universitet, Enheten för pedagogisk utveckling och interaktivt lärande.
- Norman, G.R. (2005). Research in clinical reasoning. Past history and current trends. *Medical Education*, 39: 418-427.
- Statens Medicinsk-etiska råd. (2008). *Etik – en introduktion. Etiska vägmarken nr 1*, Fritzes, Stockholm. ISBN 91-3830265-9 ISSN 1101-0398
- SCB. (2012). Privatpersoners användning av datorer och Internet 2011. Statistiska centralbyrån.
- Wolk, Sanna (2011) XXXVIII/SULF:S skriftserie. Universitetslärarens upphovsrätt.
<http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/sfs-1949-105/#K2>

Lista över lagar och förordningar

Allmän lagstiftning

5. Tryckfrihetsförordningen (1949:105)
6. Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)
7. Personuppgiftslagen (1998:204)

Universitet och högskola

1. Högskoleförordningen (1993:100)

Hälso- och sjukvården

1. Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)

Tabeller

Tabell 1. Aktörer som involveras i användningen av inspelningar i undervisningen

Aktör	Typ av ansvar, exempel
Läraren	Hålla sig uppdaterad om gällande regelverk, tillhandahålla inspelningar, informera studenter, samla in samtycke,
Studenten	Inta ett professionellt förhållningssätt gentemot känsligt material, inte göra egna kopior
Den som spelas in	Skriva under samtycke
Teknikern	Ansvara för nätverkets säkerhet

Tabell 2. Resultat från inventeringen, i form av citat från telefonintervjuerna

Används audio- videoinspelningar i undervisning?	<p>"Vi har arbetat länge med digitala media i undervisningen."</p> <p>"Datorprogram används en hel del, till exempel PUMP."</p>
Hur samlas materialet in?	<p>"Inom ett universitetsbaserat projekt samlas data in inom röststörningar och inom läpp-käk och gomspalt. Logopederna samlar in och audioinspelningarna används i undervisning."</p> <p>"Studenterna spelar in barn kontinuerligt under utbildningen i syfte att dokumentera och följa deras utveckling."</p> <p>"Troligen har varje lärare egna inspelningar som de använder som exempel i undervisningen."</p>
Hur visas materialet?	<p>"Uppspelning görs i föreläsningssal från dator, video, DVD-spelare, DAT-spelare, kassettbandsspelare osv. Projektor för storbildsvisning av filmer."</p> <p>"Vi har just köpt in ett antal TV med möjlighet att spela upp från DVD, USB, CD, små och flyttbara så att man kan använda dem i valfria lokaler vid till exempel grupparbete."</p>
Hur lagras och skyddas materialet?	<p>"Vi håller precis på att se över rutinerna för inspelning och lagring."</p> <p>"Inspelningarna lagras på extern hårddisk. Studenterna sitter i datasal, lokalt nätverk, lösenordsskyddat. Materialet ej tillgängligt efter det att man loggar ut från datorn."</p> <p>"Inspelningar ligger stationärt på vissa datorer. Läger aldrig upp någonting externt på något vis, ljud eller bild. När studenterna använder det sitter de på utbildningen. Vi har även planer på att ordna så att de ev. ska kunna sitta på studiecentrum, men behöver även då namn och lösenord för att komma åt data."</p> <p>"Vi har ett bibliotek med inspelningar."</p>
I vilka undervisningsmoment används inspelningar?	<p>"Inspelningar används i samtliga kliniska kurser."</p> <p>"De används som exempel i föreläsningar och seminarier. Som underlag/arbetsmaterial i gruppuppgifter, ex patientfall."</p> <p>"Studenternas egna inspelningar av barn följs upp genom seminarier i slutet av varje termin."</p> <p>"Man har inga självinstruerande laborationer el liknande."</p> <p>"Studenterna har ett seminarium, där de jobbar utifrån filmer, de får lyssna på rösten och göra akustiska analyser."</p> <p>"I viss mån används det i examination, men inte i samband med salstenta. Det kan förekomma att man har ett fall som är baserat på en film, där du inte kan identifiera rösten."</p>
Läggs något ut på internet? I så fall, hur skyddas materialet?	<p>"Nej, inget läggs ut på internet."</p> <p>"Använder en läplattform, där inspelningar kan läggas."</p> <p>"PUMA som är webbaserad undervisning inom momentet läpp- käk och gomspalt. Studenterna har fått ett grupplösenord som varar ett läsår."</p>
Har man stött på etiska eller juridiska problem?	<p>"När det gäller samtycke och etiska frågor och principer, så följer vi det som gäller på universitetssjukhuset."</p> <p>"Ja. Äldre inspelningar som använts länge i undervisningen och där vi är osäkra på hur det förhåller sig med medgivande. Vi har löst det genom att successivt ta fram nytt material."</p>

"De etiska frågorna är angelägna, men också svåra. Det är också viktigt att vi har tillgång till patientdata i ljud och bild i ett så praktiskt yrke som logoped ändå är."

Används skriftliga samtycken?	<p>"Om samma material ska fortsätta användas nu när en del av barnen hunnit bli myndiga, planerar vi att samla in nya samtycken (från de nu vuxna barnen), för att ersätta föräldrarnas samtycke."</p> <p>"Ja, i det skriftliga samtycket står att en audioinspelning kommer att ske och att data används i undervisning. Vi använder en standardblankett för samtycke."</p> <p>"För inspelningar som studenterna själva gör har en PUL-anmälan gjorts. Alla deltagare lämnar sitt skriftliga samtycke."</p> <p>"Osäkert om alla yrkesgrupper som föreläser har inhämtat skriftligt samtycke, eller bara har muntligt samtycke."</p>
Övriga kommentarer?	<p>"Det har inte varit några problem med att få folk att ställa upp för audioinspelningar. Jag upplever dock att det är svårare om det är videoinspelningar."</p> <p>"Det skulle vara bra med mer precisa råd om hur vi ska göra med samtycken, till exempel vilka blanketter som bör användas."</p>

Bilagor

Bilaga 1. Skriftligt informerat samtycke som används i undervisning, exempel 1

GÖTEBORGS UNIVERSITET
SAHLGRENSKA AKADEMIN

Information

Vad är en inspelning?

Du kommer att spelas in med hjälp av en videokamera och en mikrofon.

Vad spelas in?

Du kommer att spelas in när du genomför några språkliga test och när du samtalar med en annan person.

Hur kommer inspelningen att användas?

Videospelningen kommer att visas i utbildning av logopedstudenter för att de ska lära sig sitt yrke. Denna inspelning kommer att användas på kursen *Språkstörningar hos vuxna* och på kursen *Neuro- och psyko lingvistik* på logopedprogrammet.

Hur kommer inspelningen att förvaras?

Inspelningarna kommer att lagras digitalt med hög säkerhet vid Göteborgs universitet.

Vad säger lagen?

Inspelningen kommer att hanteras i enlighet med Personuppgiftslagen (§) som är ett skydd för den enskilde.

I likhet med alla myndigheter omfattas materialet av Offentlighetsprincipen och kan därför vid begäran komma att lämnas ut.

Vem är ansvarig?

Ansvarig för inspelningen är Ingrid Behrns

tel: 031-7866883

e-post: ingrid.behrns@neuro.gu.se

Kristina Ullgren är personuppgiftsombud

tel: 031- 7861092

e-post: kristina.ullgren@gu.se

Kan jag ångra mig?

Ja, du kan när som helst, utan särskild förklaring, ta tillbaka ditt medgivande. Detta påverkar inte din fortsatta kontakt med logoped.

GÖTEBORGS UNIVERSITET
SAHLGRENSKA AKADEMIN

Samtycke

Jag har tagit del av den skriftliga informationen rörande detta samtycke och har också fått muntlig information. Jag godkänner härmed att dagens videoinspelning tillsammans med logoped Ingrid Behrns kan användas vid undervisning av logopedstudenter vid Göteborgs universitet på kursen Neuro- och psykologisk och Språkstörningar hos vuxna.

Namn: _____

Signatur: _____

Ort och datum: _____

GÖTEBORGS UNIVERSITET
SAHLGRENSKA AKADEMIN

Att samtala vid kommunikationsstörningar

Personens namn:		Kryssa för ditt val
		Ja Nej
	Jag godkänner medverkan i det beskrivna projektet.	☐
	Jag godkänner att projektansvariga tar del av uppgifter i min journal som rör min kommunikationsstörning.	☐

Jag har informerats om forskningsstudien och den databehandling av personuppgifter som studien innebär.

Jag är medveten om att mitt deltagande är fullt frivilligt och att jag när som helst och utan närmare förklaring kan avbryta deltagandet.

ORT & DATUM _____

SIGNATUR _____

Bilaga 2. Skriftligt informerat samtycke som används vid insamling av forskning, exempel 2

Information om projektet

Varje år drabbas många människor av hjärmskador.

Då kan man få svårt att samtala med sin familj och sina vänner.

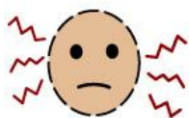

I det här projektet vill vi undersöka hur samtalet påverkas vid olika sjukdomar

Vi vill också undersöka om samtalet blir bättre om vi tränar din samtalspartner på kommunikation.

Förfrågan om deltagande

Du tillfrågas för att du har drabbats av kommunikationssvårigheter i samband med en sjukdom.

Vi har fått ditt namn via den logoped du senast har haft kontakt med, eller via det diagnosteam du tillhör.

Hur går studien till?

Om ni vill vara med kommer vi hem till er.

Vi kommer till er **9** eller **12** gånger under **5** eller **8** månader.
Varje besök tar ca **1** timme.

Vi filmar er när ni pratar som vanligt.

Vi talar med din samtalspartner.

Hon/ Han får svara på frågor om er kommunikation.

Du gör ett test där du får lyssna på instruktioner.

Du gör ett test där du får säga olika saker.

Din anhörig kommer att få delta i en utbildning.
Där får hon/han för att lära sig hur man kan underlätta för dig att prata.

Risker och fördelar

Det är inte farligt att vara med i studien. Men det kan göra att du känner dig ledsen över dina svårigheter.

Du hjälper oss att lära oss mer om kommunikationssvårigheter.

Resultatet av projektet kommer vi att skriva om i tidningar och prata om på konferenser.

Sekretess

Allt material kommer att förvaras inlåst i 10 år.

Alla uppgifter kodas. Ingen kommer att kunna få reda på vilka ni är.

Frivillighet

Att vara med i studien är helt frivilligt. Du kan avbryta när du vill. Då använder vi inte ditt material.

Ansvariga och kontakt för information

Ansvarig för studien, och dina personuppgifter, är Göteborgs Universitet.

Du kan ringa om du vill veta mer om studien eller om du vill prata om dina kommunikationssvårigheter:

Charlotta Saldert: 031-786 57 86

Charlotta.Saldert@neuro.gu.se

Ellen Backman: 031-786 57 86

Ellen.Backman@neuro.gu.se

Kristina Ullgren är personuppgiftsombud. Hon har telefonnummer 031-786 10 92.